

20. Nerius D. Untersuchungen zur Herausbildung einer nationalen Norm der deutschen Literatursprache im 18. Jahrhundert. – Halle (Salle): VEB Max Niemeyer Verlag, 1967. – 148 s.
21. Polenz P. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. XVII. Und XVIII. Jahrhundert. – Berlin, New York: de Gruyter. – 1994. – Bd. 2.
– 498 S.

Ganna Pashkovska

I. Nechuy-Levitskiy as normaliser of the Ukrainian literary language

In the article the analysis of I. Nechuy-Levitskiy's linguistic views on the norms, described in the writer's publicistic and grammatical scientific works, is given. Main attention is focused on the analysis of orthographic, grammatical, phonetic norms.

Key words: linguistic norm, normalization, codification.

Наталія Тома

**АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА У «ВЛАСНОРУЧНИХ ЗАПИСКАХ»
ПЕТРА МОГИЛИ**

У статті з'ясовано суть і місце абстрактної лексики серед інших лексичних підсистем української мови. Виділено і проаналізовано дану лексику у «Власноручних записках» Петра Могили. Досліджено семантику абстрактних лексем, з'ясовано особливості їхньої лексико-семантичної диференціації.

Ключові слова: абстрактна лексика, лексико-семантична група, абстрактне значення, терміноодиниця, система.

Абстрактна лексика з'являється на найвищому рівні розвитку мислення. У ній відображено систему світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика виражає інтелектуальну, духовну та емоційну діяльність людини. Проблеми співвідношення абстрактного і конкретного в мові та мисленні, її здатність до абстрагування, до усвідомлення вторинного характеру абстрактності в історії розвитку людської думки й мови, суті і міри абстракції, шляхів розвитку абстрактного і конкретного в мові були об'єктами осмислення філософів та лінгвістів з античних часів і до сьогодні (Арістотель, І. Кант, Г. Гегель, Дж. Локк, К. Гельвецій, Д. Дідро, Ф. Буслаєв, С. Обнорський, І. Срезневський, Ф. Фортунатов, О. Шахматов).

Дослідники зауважують, що в різноманітних текстах абстрактна лексика є найбільш уживаною в порівнянні з іншими лексичними підсистемами. Особливості абстрактної лексики також були об'єктом вивчення у працях українських мовознавців: О. Потебні, І. Ковалика, В. Німчука, Л. Полюги. Зокрема, Л. Полюга вважає, що становлення і формування української абстрактної лексики в цілому відбулося в XIV – першій половині XVII ст. [9, с. 48].

У сучасній українській лінгвістиці абстрактна лексика стала предметом дослідження в академічному виданні «Історія української мови: Лексика і фразеологія» (1983). Зокрема, тут охарактеризовано найважливіші семантичні групи абстрактної лексики – назви психічних відчуттів, рис характеру та їхнього зовнішнього вияву, назви процесів мислення, мовлення, лексику, що характеризує духовний світ людини, терміни, пов'язані з ремеслами, торгівлею, суспільно-політичну та економічну лексику.

Проте абстрактна лексика на сьогодні не є достатньо вивченою. Причина цього полягає перш за все у складності самої природи абстрактних слів, адже семантична структура їх широка і різноманітна, до того ж, вони мають лише їм властиві словотворчі засоби. Складність впливає і з того, що далеко не всі абстрактні лексеми, відомі в мові, можуть бути представлені в лексиконі однієї людини [9, с. 19]. Не до кінця з'ясовано й теоретичні засади вивчення цього розряду лексики (Г. Уфимцева, О. Бондарко). Проблеми визначення критеріїв для виділення абстрактної лексики з-поміж інших лексико-семантичних систем, принципи класифікації лексем з абстрактним значенням не були поставлені ні у вітчизняній, ні в зарубіжній лінгвістичній літературі. Абстрактні слова

переважно досліджували спорадично, найчастіше йшлося про часткові питання, що стосувалися, наприклад, групи слів, а не всього комплексу проблем.

Саме слово *абстрактний* має широкі сфери використання: у загальномовному розумінні воно характеризує те, що не має чуттєво-конкретного вираження [11, с. 6], а як науковий термін – наповнюється відповідним змістом. Філософія виходить із суті конкретного і абстрактного, намагаючись з'ясувати корені цих понять, їх природу і взаємозв'язок. Якщо конкретне у філософії – це щось реальне, об'єкт, річ або сума речей, то абстрактне не є чимось наявним поряд із конкретним. Не існує воно і поза цим конкретним. Абстрактне – це одна із сторін конкретного.

У мовознавстві поняття *абстрактний* вживають, наприклад, у словосполученнях *абстрактне слово, абстрактний іменник, абстрактна лексика, абстрактна назва, абстрактне значення, абстрактна дія, абстрактне дієслово, абстрактні форми, абстрактне речення* [1, с. 30]. Термін «абстрактне слово» часто використовують у тому значенні, що й «абстрактний іменник». Позначені цими термінами лексеми прийнято називати *абстрактними* на протигагу так званим *конкретним іменникам*, що означають живі істоти, реальні речі, предмети. Абстрактні ж слова виражають субстантивно представлені якості, властивості, стани, дії, процеси. Синонімом словосполучення *абстрактний іменник* виступає слово *абстракт*, яке у Словнику української мови наводиться з позначкою «застаріле» [11, с. 6], але як лінгвістичний термін воно поширене в окремих слов'янських мовах.

Питання про абстрактність слів розглядалися у мовознавстві переважно стосовно іменника, саме в межах цієї частини мови утвердився поділ на конкретні та абстрактні субстантиви. Проте дослідники відзначають необхідність вивчення конкретності – абстрактності на базі інших частин мови. Як частина лексичної системи абстрактні слова характеризуються низкою ознак, спільних для всієї лексичної системи: вони пов'язані із позамовними факторами; називаючи об'єктивні дії, стани, ознаки об'єктів дійсності, є чутливими до змін у навколишньому середовищі; споріднені з іншими словами лексичної системи семантичною співвіднесеністю та словотвором, а в межах своєї мікросистеми утворюють лексичні відношення типу синонімічних та антонімічних.

Не викликає заперечення те, що ця категорія слів є важливою з погляду становлення і розвитку лексичної системи староукраїнської мови кінця XVI – першої половини XVII ст. Комплексний аналіз абстрактної лексики у староукраїнській мові має здійснюватися у зв'язку з розвитком усього лексичного складу мови та становленням історичної лексикології. До того ж, дослідження абстрактної лексики впливає з потреб не лише історичної лексикології, але й лексикографічного опрацювання цього розряду одиниць.

Мета дослідження – проаналізувати абстрактну лексику української мови першої половини XVII ст., яку використовує у своїх творах Петро Могила. Вивчення слів з абстрактним значенням сприятиме висвітленню основних закономірностей системного розвитку терміноодиноць, абстрактне значення яких сформувалося у процесі тривалого узагальнення. Аналіз абстрактних слів, що зафіксовані у творах Петра Могили, дасть змогу краще зрозуміти історію формування сучасних значень категорії абстрактності, сприятиме розкриттю основних принципів розвитку цієї лексики. Завдання пропонованого дослідження – виявити абстрактні слова у щоденнику П. Могили, здійснити їхній розподіл за лексико-тематичними групами, установити парадигматичні відношення, у які вступають досліджувані одиниці.

Петро Могила, релігійний і культурний діяч, богослов, мислитель, проповідник, письменник, відомий в історії України першої половини XVII ст. – складного періоду становлення української церкви та державності. Він є автором релігійно-дидактичних та богослужбових праць: «Свангеліє учителное», «Евхологiон, альбо Молитвослов, или Требник», «Катихисис сирэчь исповэданіе православныя вэры католическія и апостолскія церкве восточныя», полемічного твору. Також йому належить кілька проповідей, наприклад, «Крестъ Христа Спасителя и каждого человека» і «Розповіді про чудеса». Твори Петра Могили були важливим джерелом для укладання історичних словників Є. Тимченка та «Словника української мови XVI – першої половини XVII століття».

Дослідники розглядали його постать у різних аспектах: як освітнього діяча, засновника вищої школи, організатора церковного життя, видавця книг, захисника української культури, письменника-публіциста і проповідника. Проте деякі сторони його діяльності, наукової спадщини ще не вивчені. Сказане стосується лінгвістичного аспекту оригінальних і перекладних творів.

Про особливості мови творів київського митрополита знаходимо відомості у біографів (С. Голубев), дослідників давньої літератури (Л. Ушкалов), мовознавців (І. Огієнко, О. Горбач), філософів (В. Нічик), статтях мовознавця Г. Наєнко («Іншомовні елементи в мовотворчості П. Могили» та «Філософська проблематика «Требника» Петра Могили: термінологічний аспект»).

Не вивченою залишається абстрактна лексика (релігійна, філософська, наукова та ін.), яку використовував автор у своїй творчості і яка є важливою частиною лексичного складу староукраїнської мови XVII ст. Абстрактну лексику найчастіше вживають у релігійно-церковних текстах, оскільки вона виражає християнські світоглядні позиції, а саме книги богословського змісту переважають у творчості Петра Могили.

Формування досліджуваної абстрактної лексики відбувається в той період розвитку літературної мови, який є винятково показовим з погляду становлення національної мови. У цей час в Україні встановлюється і набуває розвитку система шкільної освіти, поширюється наукова література, посилюються зв'язки з науковою громадськістю в Польщі та Європі. Саме тоді формується українська наукова мова [8, с. 151]. З'ясування зазначених фактів відіграє важливу роль у плані характеристики проблем історичного розвитку лексики української мови.

Аналізуючи мовну ситуацію в Україні в першій половині XVII століття, варто зазначити, що у тогочасному світському житті функціонувала літературна мова, зорієнтована на живомовну основу, але в церковних текстах переважала церковнослов'янська (книжна) мова [8, с. 160]. П. Могила поряд із книжними використовував і слова «простої мови» у своїх творах як церковного, так і світського характеру.

Для розгляду беремо текст «Власноручних записок» Петра Могили, який не був об'єктом спеціальних лінгвістичних досліджень. Мова щоденника цікава передусім тому, що вона є переходом до нової української літературної мови, яка виникла як результат узаємодії книжної та розмовної. У записній книзі Могили, окрім рахункових поміток, знаходимо проповіді, оповідання, легенди, трактати, гімни. Записник вівся в 1628 – 1632 роках. З нього також дізнаємось про інтимні переживання молодого архімандрита, про його думки та мрії.

Сам текст може бути розглянутий як фактичне свідчення тих процесів, які відбувалися в духовному, державному і суспільному житті тогочасної України.

У «Власноручних записках» П. Могили наявна велика кількість абстрактної лексики. З тексту П. Могили випливає, що він використовував лексику на позначення явищ у сфері церкви та релігії. Наприклад: *безбожіє, безсмертіє, благий, благородный, благо, благовєріє, благовєрный, благодареніє, благодать, благоденствие, благодєянїє, благопрїятный, благоразуміє, благоразумный, благораствореніє, благородіє, благосердіє, благословеніє, благословенный, благость, благостыня, благоутробіє, благоуханіє, благочестивый, благочестіє, благочестно, благый, блаженный, блуд, блужденіє, Богъ, божественный, божество, бэс, вэра, грэхъ, діавол, Дух, душа, жертва, моленіє, молитва.*

Значна кількість абстрактної лексики використовується на позначення сфери життя людини:

1) фізичні та фізіологічні характеристики людини – *безмвльвіє, воздержаніє, недуг, нечистота, облегченіє, очищеніє, сила;*

2) психічний стан людини, назви відчуттів та людських емоцій – *боязнь, воля, гнэв, гнивъ, забытность, жалость, искушеніє, марность, мука, несвєдомость, озлобленіє, страхъ, смэхъ, сумнэнс, память, скорбъ, страсть, удивленіє, ужасъ, ярость, бэда, горе, жаданіє, жаль, луть, мука, наслажденіє, неволя, нещастье, нуднустъ, печаль, пилность, радость, скорбъ, смутокъ, страсть, туга, шаленство, щастье;*

3) розумова діяльність людини – *гадка, глупость, истина, мисль, мудрость, мудроразсудный, намисль, премудрость, помысль, разумъ, розуменс, умъ, безумный, безуміє, безумніє, безумно;*

4) риси характеру людини, її звички – *благодарный, гордость, гордыня, зависть, злый, лестъ, лукавство, лэнивство, мечтаніє, милость, мръзкий, нетрэпыє, пожадливість, покора, терпеніє, трьпеніє, хитрость;*

5) суспільне життя людей, стосунки між ними – *владза, виховання, згода, мир, моць, осужденіє, повага, пожиток, полза, помощь, похвала, почестъ, праця, труд, свобода;*

6) вчинки людей, визначені норми поведінки, етикет, морально-етичні поняття – *безчестіє, вина, добро, доброта, добродєйство, добродэтель, добрый, достоинство, зло, злоба, любовь, милосердіє, щедрота;*

7) етична та естетична сфери буття людини – *безчестіє, благо, благодать, досконалость, красота, ласка, ласкавость, любовь, милосердіє, милость, надежда, совэсть, справедливость, стыд, пыха, хвала, честь.*

Окрему групу становлять абстрактні дієслова – *благодарить, благодушествовать, благословить, бояться, вздаты, вьжделетъ, гнэваты, дольготерпеть, научить, ненавидеть, повэствувать.*

У проаналізованій лексиці широко засвідчені церковнослов'янізми – *благо, вэра, гордость, гнэв, грэхъ, жертва, ласкавость, лестъ, лукавство, милосердіє, мир, молитва, мука, совэсть, скорбъ, страсть, страхъ, честность;* питома українська лексика – *згода, ворожнеча, повага, смуток, сум,*

щирість; запозичення з польської мови – *владза, виховання, досконалість, пильність, праця*, що є відображенням загальної тенденції розвитку української мови у XVII ст. Також у творі наявні грецизми (*діавол, душа, сила*).

Абстрактні лексеми вступають в антонімічні відношення: *воля – неволя, добро – зло, мудрість – глупість, мука – насладження, радість – печаль, тріпіння – нетріпіння, щастя – нещастя, щедрота – пожадливість*. Серед синонімів маємо: *бѣда – горе, гадка – мисль, лєсть – лукавство, любовь – милосердіє, ласкавость; праця – труд, скорбь – смуток, сум; ярость – гнѣв*.

Значна кількість використаних абстрактних понять у «Власноручних записках» свідчить про багатство авторської лексики. П. Могила вживає абстрактну лексику на позначення усіх сфер життя. Використання цієї лексики сприяло можливості найбільш точно і різнобічно виражати погляди людей і стало підтвердженням високого рівня розвитку української культури першої половини XVII ст. – доби зародження церковно-ораторської та наукової діяльності. Літературна мова збагатилась новою абстрактною лексикою, що активно функціонує і сьогодні.

Аналіз мови оригінальних та перекладних творів таких непересічних постатей як П. Могила сприятиме узагальненню знань про системний склад української мови того часу, становлення і функціонування абстрактної лексики в ній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. О принципах и методах лингвостилистического исследования / О. С. Ахманова . – М. : Московский университет, 1986. – 184 с.
2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) / С. Т. Голубев – Киев, 1883. – Т. 1. – С. XII+559+576 (прил.); Киев, 1898. – Т. 2. – С. VI +528+513 (прил.)
3. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.
4. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький. – К. : Наукова думка, 1987. – 327 с.
5. Жуковський А. І. Петро Могила й питання єдності церков / А. І. Жуковський. – К. : Мистецтво , 1997. – 304 с.
6. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук . – К.: Наукова думка, 1992. – 414 с.
7. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
9. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.
10. Собственноручныя записки Петра Могилы // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7.– Киев, 1887. – С.49–132.
11. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І.К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
12. Словник української мови XVI – першої половини XVII століття / [уклад. Д. Г. Гринчишин].– Львів, 1994. – Вип. 1–4.

Nataliya Toma

Abstract vocabulary in Petro Mohyla's «Self-written notes» (Vlasnoruchny Zapysky)

In the article the essence and role of abstract vocabulary among other lexical systems of the Ukrainian language is considered. Abstract vocabulary is distinguished and analyzed in Petro Mohyla's diary. Semantics of abstract lexemes is investigated, the peculiarities of lexical and semantic differentiation are clarified.

Key words: abstract vocabulary, lexical-semantic group, abstract meaning, term unit, system